

LOZANIN HUSUSİYETLERİ [1]

Bugün yıldönümünü kutlulamak için burada toplandığımız **Lozan**'a giden yolun başlangıcı **Amasya**'dır. Eşsiz inkılâbımız, Büyük Harbin sarsıntılarile göçen eski dünya nizamının çöküntüleri arasından Türkün millî benlik ve eğemenliğini kurtarma karar ve dileğini ilk defa Amasya tamimile ortaya attı. İnkılâp iradesinin kristalleştiği mihraktan, Büyük Şefte 21/22 Haziran 1919 da sadir olan bu tamimin direktifleri, milletin kayıdsız ve şartsız istiklâl ve hâkimiyetini temin ve bunun için de millî hareket ve mukavemeti organize etmek esaslarında toplanıyordu [2]. Bu düşünceler millî kongreler karar ve kanallarından geçerek dış eğemenlik bakımından millî misak, iç eğemenlik bakımından da millî hâkimiyet formüllerinin temelini teşkil ettiler. 24 Temmuz 1923 te imzalanan **Lozan muahedesi**, millî misakı gerçekleştirdi.

[1] Bu yazı, her sene mutad olduğu üzere hukukçuların tertip ettiği Lozanın yıldönümünü kutlulama merasiminde verilen bir konferansın suretidir. 25 Temmuz 1938 de Üniversite konferans salonunda irat edilmiştir. On beş yılını idrak eden Lozan muahedesinin akti zamanındaki ve bugünkü vaziyeti hakkında toplu bir fikir verir mülâhazasile ve yüksek alâka ve teşviklerden cesaret alınarak Fakülte Mecmuasında neşrine karar verirken bazı notlar ilâvesi faydalı görülmüştür. Konferans tekniği bakımından zikir ve iradına imkân ve lüzum olmıyan bu notların, okuyucular için sarahat ve vuzuhu temin hususunda faydalı olacağını umuyoruz.

[2] Amasya tamiminde vatanın temamiyeti, milletin istiklâli tehli kede olduğu, (Madde: 1) Hükûmeti merkeziyenin aczi karşısında (Madde: 2) milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracağı (Madde: 3) tesbit edildikten sonra vaziyeti kurtarmak için her türlü tesir ve murakabeden azade bir millî heyetin vücudü zaruretine (Madde: 4) açık ve kat'î bir ifade ile işaret ediliyor ve geriye kalan dört maddede kongrelerin toplanması ve millî hareketin organizasyonu hususunda direktifler ihtiva ediyor. Nutuk, Ankara 1927 tab'ı sahife 19, vesika 26.

Lozanda bütün dünya, taze bir hayata kavuşan **Yeni Türkiye'nin** hayat ve istiklâl hakkını tanıdı. **Amasya ve Lozan** uçları arasında geçen dört yıl, Türklük için en çetin bir imtihan ve mücadele devresi oldu. Bütün milletçe sonsuz ve sayısız fedakârlıkları icap ettiren bu devre, hakikatte Türk tarihinin en şehametli bir sahifesidir. Lozan, yoksulluğun, mahrumiyetin hatta ölümün yenemediği türk azmî karşısında, eski Yunan Hariciye Nazırı **G. Streit**'in ifadesile : «bütün devletlerin boyun eğmelerini» [3] hüccetleyen bir vesikadır. Bu eser, bugün on beşinci yılını doldurdu. Buna rağmen Lozan, bugün de yalnız canlı bir hatıra kıymetini değil, aynı zamanda günün hâdiselerine hâs bir vakıa hayatıyetini taşıyor. Gerçe kökü ezelde ve kendisi ebediyete namzed bir millet olan Türklüğün hayatında on beş sene kısa bir zamandır. Ancak bunu söylerken, millî hayatımız bakımından başarılar ve yükseltici inkılâplarla dolu olan bu on beş yılın, **umumî kıymetler âleminde de** yarattığı değişikliklerin vüs'at ve enginliğini düşünmelidir. İşte o zaman, hâdiselerin seri akışına; **yeni yeni hâk ve adalet telâkkilerinin** yekdiğerini kovalamasına on beş yıl sarsılmadan dayanmış ve daha da dayanacak olan Lozanın taşıdığı esas **cevher ve kıymet** meydana çıkar.

* * *

Lozan hakkında içte ve dışta pek çok şeyler söylendi ve yazıldı. Bugün de fakülteler tedrisatında Lozan muahedesi, lââyık olduğu ehemmiyetli mevkiî işgal etmektedir. Hatta çok yerinde bir dileği karşılamak üzere doktora sınıfımızda «Mukayeseli Lozan» müstakil bir ders mevzuudur. Bilhassa Rektör ve Profesör **Cemil Bilsel**'in muazzam iki ciltlik eseri [4] tarihî, siyasî hukukî tefarruatile bu mevzu hakkındaki bütün tafsilâtı ihtiva etmektedir. Her sene kutlulama vesilesile Lozanın iktisadî, malî,

[3] Eski Yunan Hariciye Nazırı Prof. Dr. G. Streit, 13 Şubat 1928 de Kiel Üniversitesi Arşivulusal Hukuk Enstitüsünün davetile Lozan muahedesi hakkında bilhassa mübadele meselesini sıklet merkezi tutarak bir konferans vermiştir. Bu hüküm, profesör ve diplomatın sonradan «Lozan muahedesi ve Yunan - Türk Halk Mübadelesi» adile (Georg Stilke, Berlin 1929) basılan mezkûr konferansının 9 uncu sahifesinden alınmıştır.

[4] Lozan, iki cilt, İstanbul, Ahmed İhsan Matbaası 1933.

siyasî, askerî ilâh.. hükümlerine dair verilen konferanslarda bunlara inzımmam ediyor. Bu sebeple mezkûr muahedenin hemen her safhasını aydınlatan zengin literatüre yeni bir şey katmanın güçlüğü meydandadır. Omuzlarıma yüksek bir teveccühün eseri olarak ağır bir yük yüklenmiş olmanın çaresizliği içerisinde çıkar yolu bir metod değişikliğinde aradım. Ben bugün, bu konferanslarda bu vakte kadar takip edilen yoldan, Lozan anlaşmasının muayyen bir parçasını veya bir kısım hükümlerini izah ve tahlil usulünden ayrılarak, **diğer harp sonu muahedelerinden Lozan'ı ayıran hususiyetleri** belirtmeğe çalışacağım. İlmî hakikatlerin izinden ayrılmamakla beraber tamamen **şahsî** bir tasnif ve tetkik tarzını ihtiva edecek ve hakikî değerini kıymetli huzur ve müsamahanızdan alacak olan izahatım, Lozan hakkında zaman çerçevesile mütenasip toplu bir kanaat verebilirse kendimi bahtiyar sayacağım.

Kanaatime göre, Lozanı, diğer harp sonu muahedelerinden ayıran hususiyetler **şekil, muhteva, ruh yenilikleri** olmak üzere üç **grup** halinde toplanabilir :

I — **Şekil bakımından** Lozan, diğerleri gibi bir tek müttehid muahededen ibaret değildir. 143 maddelik **asıl muahede metni** yanında Boğazlara, Trakya hududlarına, ikamet ve salâhiyeti adliyyeye, ticarete ve ahali mübadelesine ait **beş mukavele**, müteaddit meselelere taallûk eden muhtelif **protokol ve beyan-nameler** yer almaktadır. « Senedi nihaî » denen son bir itilâf, **on yedi parçadan** ibaret Lozan anlaşmaları küllünü toplamakta ve tesbit etmektedir. Yalnız bu vaziyet, Lozanın hallettiği meselelerin tenevvüünü, tasfiye ettiği **davanın azamet ve cesametini** belirtmeğe yeter bir delildir.

İkinci şekil hususiyeti, Lozanın tamamen **müstakil**, diğer **beynelmîlel enstitüsyonlarla ilgisiz** bir müessese olmasında tecelli eder. Harp sonu muahedelerinin neticelerine, Milletler Cemiyeti ahidnamesini aynen almak ve her muahedeyi **cemiyet paktı temeline** istinat ettirmek âdet olmuştu. Lozan, **bu âdeti yıkarak** yalnız bazı hükümlerinde o zamanki tâbirile Cemiyeti Akvam meclisine atıf ve işaretlerde bulunmakla iktifa etti. Bugün bu **atıflar** ya tamamen mevzusuz kalmış yahud da mezkûr hükümler

hiç bir zaman tatbik imkânına kavuşmamıştır. Bu vaziyeti yakînen görmek için muahede metni içerisinde sür'atli bir cevelân yapmamız kifayet eder : Cemiyeti Akvam meclisine ilk atfı, muahedenin 3 üncü maddesinin 2 numaralı bendinde buluyoruz. Ozaman, noktai nazarlar arasındaki derin ihtilâf yüzünden muahedeyi bir kül halinde akamete uğratmamak için **Türkiye - Irak hududunun** tesbiti sonraya bırakılmıştı. Türkiye ve Büyük Britanya, muahedenin yürürlüğe girmesinden itibaren dokuz ay içerisinde bu sınırı dostça anlaşarak tayin edecekler ve bir anlaşma vücut bulmadığı takdirde ihtilâf yukarıda işaret edilen maddeye göre Cemiyeti Akvam meclisine arz olunacaktı. Uzun harp senelerinin yadigârı olan bulanık bir hava içerisinde tarafların hissî telâkkilerinden kurtularak haklı bir menfaat müvazenesine varmaları elbette kolay olmayacaktı. Bu yüzden ihtilâfın Milletler Cemiyetine havalesi zarureti baş gösterdi. Meclisin 21 İkinçiteşrin 1925 tarihli Adalet Divanı kararına istinaden vardığı netice tarafımızdan kabul edilecek mahiyette değildi. Hükümetimizin realist siyaseti, bu hususta en çıkar yolu doğrudan doğruya alâkadar devletle anlaşmakta gördü. Bu anlaşma için de müsait fırsat ve vaziyetin hudusu geçikmedi. Bu suretle Türk - İngiliz dostluğunun ilk temel taşını teşkil eden hudut anlaşması, iki devlet arasında Milletler Cemiyetinin müdahalesi olmaksızın husule geldi.

İkinci atfı, Türkiyedeki azlıkların şahsî hukuk ve statülerine ait hükümler dolayısıyla 42 ve 44 üncü maddelerde görüyoruz. Muahedenin akti zamanında henüz tamamen bertaraf edilmeyen dinî ve islâmî kaidelerin müslüman olmıyan azlıklara tatbikine ne maddî, ne mantıkî imkân vardı. Bu yüzden muahedede azlıklar hakkında dinî, ailevî, şahsî hukuk bakımından bazı himaye tedbirleri derpiş edilmişti. Türk Medenî kanununun İsviçre Kanunu model tutularak modern esaslara göre yeniden tanzimi üzerine azlıklar, bu haklarından kendi dilekleriyle vazgeçtiler. Bu suretle Lozan muahedesinin ekalliyetlerin himayesine ve bu yüzden Cemiyeti Akvama müracaata taallûk eden hükümleri tamamen mevzusuz kaldı.

Bunlardan başka **Osmanlı borçlarının** alâkadarlara taksim ve tasfiyesinden doğacak ihtilâflar halinde Cemiyeti Akvama

atıfları ihtiva eden 47 ve 48 inci maddelerde ciddî bir tatbik fırsatına kavuşmadıkları gibi, bugün artık tamamen ortadan kalkmış olan **Muhtelit mahkeme** azalarını da alâkadar hükûmetler muayyen müddet içerisinde seçtiklerinden, Cemiyeti Akvam meclisi 92 inci maddede kendisine bırakılmış olan seçme salâhiyetini kullanamadı.

Türkiye - Yunan hududu arasındaki **demiryolunun** idaresi iki dost devletin anlaşılmasile yeni bir tanzime mazhar olduğundan 108 inci maddenin tatbikini temin hususunda yine bu maddenin derpiş ettiği Cemiyeti Akvamca müntehap **komisere** lüzum ve hacet kalmadı. Daha mühim bir vaziyet olmak üzere Boğazlar mukavelesinin 15 inci maddesi, Cemiyeti Akvam himayesinde bir **Boğazlar Komisyonu**, 18 inci maddesi de geçiş serbestliğini ihlâl edene karşı Cemiyeti Akvam vesaitile **müşterek tedbirler** almayı derpiş ediyordu. 20 Temmuz 1936 tarihli **Montrö mukavelesi** - mezkûr mukavelenin bu kürsüden tes'idinde kullandığım bir ifadeyi tekrara müsaadenizi dilerim - Türk tarihinde **son kapitülâsyon** mahiyetini taşıyan Boğazlar Komisyonunu lâyik olduğu akıbetе uğrattı, yokluk ve hiçliğin uçurumlu derinliğine yuvarladı. Boğazların ve ona bağlı ticarî emniyetin müdafaası da yine bu mukavele ile münhasıran, bu işin tam ehli olduğunda dünyanın hiç bir zaman tereddüt etmediği Türk iradesine, Mehmedciğin asil ve kahraman şahsiyetinde canlanan Türk kudret ve cesaretine havale ve tevdi edilmiş bulunuyor.

Şu izahat da gösteriyor ki Lozan muahedesi, diğer muahedelerden farklı olarak daha başlangıçta Milletler Cemiyeti pak-tı mihverine dayanmamakla kalmamış, şurada, burada bu cemiyetle nasılsa teessüs etmiş bulunan bütün alâkadarını tedricî fakat cezrî bir tasfiyeye tâbi tutarak bugün tamamen müstakil bir mahiyet kazanmıştır. Harpten sonra ilk defa Lozan muahedesile hayat ve mevcudiyeti Milletler Cemiyeti köküne bağlı muahedeler sistemi kurma an'anesi yıkılıyor. Bu an'aneden ayrılış hakikatte **şekil çerçevesini aşan bir hususiyettir**. Milletler Cemiyeti gibi yüksek bir fikir ve gayenin mahsulü olmakla beraber icraatında bahtsız ve bazan da haksız [5] bir müesseseye olan münasebetimizi, son

[5] Milletler Cemiyetini zafa uğratan ve bazan da tamamen maksa-

Hatay davamızda olduğu gibi ciddî bir tetkike tabi tutma zaruretile karşılaştığımız zaman [6] ; bu vaziyetin hareket serbestimiz bakımından yüksek ehemmiyeti meydandadır. Böyle bir vaziyetin hudusunda tarafımızdan verilecek her hangi bir karar, küllî istiklâli sebeble Lozanın ruhunu ihlâl etmiyecek, mer'iyet derece ve şümulünü gölgelendirmeyecektir.

II. — Lozanın **muhteva** itibarile ilk mühim yeniliği daha başlangıç sözlerinde kendini gösteriyor. Bir taraftan « Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp - Hırvat - Sloven devleti » diğer taraftan « Türkiye » muahedenin **müsavi âkitleridir**. Nihâî sened de Lozana iştirak eden devletlerin davet eden (ilk zikredilen dört büyük devlet), davet olunan (diğerleri) ve müştereken davetlerine karar verilen (Boğazlarla alâkaları sebeble Rusya, Bulgarisan ; malî ve iktisadî meselelerle alâkaları dolayısıyla Belçika ve Portekiz) ler şeklinde üç grup olarak zikri tamamen şeklî bir tasniftir. Dört

dına aykırı istikametlere sürükliyen sebepleri, bu müessesenin kuruluş tarzında aramak hiç de isabetsiz olmaz kanaatindeyim. Cemiyete izafe edilebilecek en büyük iki kusurdan biri evrensel olmayışı, diğeri de aristokratik bir şekilde kuruluş ve işleyişidir. Cemiyetin büyük, küçük bütün devletleri bağrında toplaması icap ederken, bizzat müteşebbis vaziyette bulunan Amerikanın bile dışta kalmasile ve muhtelif vesilelerle vaki olan yeni yeni çekilmeler yüzünden tesir ve nüfuz sahası günden güne daralmıştır. Her zaman toplanmasına imkân olmıyan asamble ile muayyen devletlerin daima hâkim buldukları konsey arasında bir salâhiyet farkının mevcut olmaması, işlerin aristokratik şekilde yani nafiz ve hâkim bulunan devletlerin arzularına göre hal ve idaresine müncer olmaktadır. Bu vaziyet ise hem Milletler Cemiyetine karşı umumî itimat ve alâkayı baltalamakta, hem haklıdan ziyade kuvvetlinin lehine olan kararlar yüzünden Cemiyeti, haksız - haksızlığı müdafaanın güçlüğü sebeble de - âciz vaziyete sokmaktadır.

[6] Bundan önceki notta işaret ettiğimiz kusurlar yüzünden Cemiyete zaman zaman zaman hâkim olan sakat ruhun, Türk milletinin hakikî bir varlık davası telâkki ettiği Hatay meselesine karşı aldığı menfî vaziyet hatırlardan çıkmamıştır. Hakkından emin olan bir milletin talepleri, bizzat bu hakkın muhatabı tarafından teslim ve takdir edildiği halde, bozuk cemiyet mekanizmasının ihdas ettiği tahammül edilemez vaziyetler. Türkiye Hükûmetini, Cemiyetle olan münasebeti hakkında ciddî bir karar vermeğe doğru sürüklüyordu. Alâkadarlar arasında Cemiyetin müdahalesi olmaksızın karşıklı hüsnü niyete dayanan anlaşma, Türkiye ile Cemiyet arasındaki münasebeti de düzeltti.

büyük devlete nihayet müteşebbis sıfatını kazandırabilecek olan bu tasnifin - Streit'in iddiası hilâfına [7] - onlara hiç de imtiyazlı bir vaziyet ihdas etmediği meydandadır. Eğer davet edenler için böyle imtiyazlı bir vaziyet mevzuu bahsolsaydı garp devletlerinin Büyük Harpteki zaferi kendisine borçlu buldukları Amerikanın hem de davet edilenlerin sonunda yer almasına hiç bir mâna verilemezdi. Esasen bütün muallâk meselelerin **müştereken** tetkik ve karara bağlanmasının tasrih edilmiş bulunması böyle bir tefrika imkân bırakmamaktadır. Diğer muahedelerin tarafları hakkındaki, asıl alâkadarlar, mahdut alâkadarlar, galip, mağlûp, harptan mes'ul ve gayri mes'ul devletler nev'inden **derece, salâhiyet ve mes'uliyet farkı** gösteren tasnifler Lozanda hiç yer almamıştır.

Muhteva bakımından **ikinci hususiyet**, Lozanın müsavat prensipine uygun ve hâkimiyet takyidatını nefyeden bir vaziyet olmak üzere hiç bir tarafa **askerî tahdidat** yüklemeyişidir. Harpten sonraki muahedeler — tabii bir paçavra gibi yırtığımız Sevri hukukî hacalet vesikası da dahil — daima mağlûp tarafın aleyhine haricî hâkimiyin en esaslı unsuru olan müdafaa kudretini tahdit eden hükümlerle doludur. Lozanda bu türlü tahdidatı hatırlatan hükümlerin hepsi; yalnız umumî seyrisefer emniyeti mü-lâhazasıyla Boğazlar mukavelesinin 4 üncü maddesinde zikredilen mıntakaların askersiz ve silâhsız hâle konmasından, asıl muahedenin 13 üncü maddesinde Yunanistan aleyhine olarak bazı adalarda riayet edilmesi icabeden tedabirden ve nihayet beş maddeden ibaret olan Trakya hududuna dair mukavelename ile Türk — Bulgar — Yunan hudutları arasında karşılıklı otuzar kilometrelik askersiz mıntaka ihdasından ibarettir. Bunlardan tek taraflı olması itibariyle gayri muhik olduğu kadar aleyhimize bir nevi askerî hâkimiyeti tahdit mahiyetini taşıyan Boğazlara ait kayıtlar Montrö mukavelesile ebediyen beraraf edilmiştir(8).

[7] Müellifin 3 numaralı notta zikrettiğimiz eserinin 11 inci sahifesine bakılabilir.

[8] Bu konferansın verilmesinden pek az sonra, Balkan antantı mü-messili ve konseyi reisi sıfatile Yunan Başvekili Mösyö Metaksas ile Bulgar Başvekili Köse İvanof arasında imzalanan anlaşma mucibince Trakya

10 Ağustos 1920 tarihli Sevr haksızlık vesikasına ise yalnız bir yerde bir tek atıf vardır. Bu da Lozan anlaşmalar sisteminin 16 inci vesikasını teşkil eden protokolda ve Yunanistanda kalan azlıklarla Trakyanın idaresi bakımından sırf Yunanistanı ilzam eder mahiyettedir. Türkiyenin istiklâlini senetliyen Lozan, Türkiyenin idam kararnamesi olmak istiyen Sevre karşı bu alâkasızlığında yerden göğe kadar haklıdır.

Münderecat itibariyle **en mühim bir hususiyet** asıl muahededen önce 20 İkincikânun 1923 te imza edilen 19 maddelik **mübadele mukavelenamesidir** (Lozan anlaşmalar sisteminin 6 inci vesikası). Buna göre Türkiyedeki Rum Ortodokslarla Yunanistandaki Müslüman Türklerin — mukavelenin tayin ettiği hukukî garantiler altında — mecburî mübadelesi kararlaştırılmış ve bu karar sürat ve ciddiyetle tatbik edilmiştir.

Tâ 23 Mart 1827 Londra muahedesinden başlayarak, ahali vaziyeti itibariyle anormal ve karışık hudutlara malik devletler arasında her ihtilâftan sonra daimî kargaşalığa müessir sebepleri ortadan kaldırmak gayesile ihtiyarî muhaceret anlaşmaları vukubulmuştur. Bilhassa Balkan harbinden sonraki muhtelif devletler arasında 1913 — 1914 seneleri anlaşmaları, bu mevzuu sık sık ele almışlardır. (9). 1919 tarihli Meully muahedesinin birinci

hududuna dair tahdidat da ortadan kalkmıştır. Komşu Balkan memleketleri arasında dostluk ve karşılıklı samimiyeti kuvvetlendirdiğine asla şüphe olmıyan bu anlaşma, derhal tatbik sahasına konmuştur. Şimdi Türk ordusu, eski askersiz mıntakada ve vazifesi başındadır.

[9] Gariptir ki bu anlaşmalarda ihtiyarî muhaceret meselesine ait ilk teklif ve inisyatif — hangi devlete karşı olursa olsun — daima Mösyö Venizelostan çıkıyor. Bunu, bütün gayretine rağmen Streit de gizlemeğe muvaffak olamıyor (yukarıda zikredilen eserinin 20 inci ve sonraki sahi felerine bakılsın). Halbuki Venizelos, Lozan müzakereleri sırasında bunun tamamen aksine bir taktik takip ederek, mecburî mübadele aleyhinde bulunuyor. Bu vaziyetten istifade etmek isteyen Prof. Seferyadis Lâhey Hukuku Düvel akademisindeki takrirlerinde mübadeleyi teklif mesuliyetini Türk murahhas heyetine yüklemek istemiştir. Mevzuu bahs eserinde Streit, pek açık olmıyarak ayni tezi yürütmek istiyor. Halbuki teklifin Nansen tarafından yapıldığı meydandadır. Türk murahhas heyeti de müzakere esnasında, mübadelenin ağır cihetlerini tebarüz ettirmekten geri durmayarak daha iyi bir hal çaresine derhal iştirak edeceğini daima ileri sürmüştür. Bu husustaki tafsilât ve Seferyadis'e karşı müdellel cevap Prof. Cemil Bilsel'in kitabında mevcuttur. (Lozan, ikinci cilt. s. 293 - 295).

maddesi de «âkit tarafların dinî yahut lisanî etnik azlığa mensup tebaaları için dışa muhacehet hakkını» tanıdıklarını ve dıştan gelecek bu türlü muhacirleri memleketlerine kabulü taahhüt ettiklerini tesbit etmektedir.

Bütün bu ihtiyarî muhaceret hakkında anlaşma misallerine rağmen Lozan mübadele mukavelesinde **hicretin mecburiliği**, bu anlaşmayı içtimaî bakımdan tarihte misli görülmemiş bir hâdise, hukuk bakımından da **uluslararası akit kategorilerinden hiç biri-ne mal edilemeyen yepyeni bir müessese**, nev'inde yektâ bir Hukuku Düvel anlaşması vaziyetine sokmuştur. Bu mukavele hukukî ve siyasî literatürlerde **Lozanın en çok kritike** maruz kalan cephesidir.

Mendelstam, Kraus gibi hukukçular, bu mukavelenin «zamanımızın ahlâkî ve hukukî telâkkileriyle kabili telif olmadığını ileri sürüyorlar. Bir çok kimseleri senelerce yerleştikleri topraklardan zorla ayırmanın hislerde yarattığı reaksiyon bu meselenin hukukî bakımdan mütaleasını da bulandırmış ve yanlış istikamete sürüklemiş görünüyor. **Umumî kanaat**, bu anlaşmayı hukukan bir değişme mukavelesi mahiyetinde görmeğe, bu mukavelenin insanları iradelerinden tecrit ederek **bir mal mesabesine** indirdiğini bu suretle insanın hukukî şahsiyetini tanımayan bu aktin **ahlâkan butlânını** iddiaya mütemayildir. Halbuki mukavelenin taşıdığı ada rağmen muhtevasında bir mübadelenin hukukî vasıf ve şartları yoktur. Bir kere değişmede tarafların menfaatleri müsavî değildir. Hattâ mecburî muhacerete tâbi tutulan şahısların malları arasında bile hukukî mânasiyle bir mübadele mevzuu bahsolamaz. Çünkü otomatik bir şekilde terkettiği memleketin tâbiyetini bırakıp gittiği memleketinkini iktisap edecek olan muhacir, menkul mallarını götürmekte serbest, buna mukabil gayri menkullerini bilâhare tasfiye edilmek üzere bırakmağa mecburdu (mukavelenin 8, 9, 10 ve 11 inci maddelerine bakınız). Bizze göre mübadele mukavelesile kararlaştırılan şey, muayyen halk

Bizim kanaatimize göre bu meselede mübadele mukavelesinin asıl hukukî mahiyeti ile siyasî neticelerini tahlil suretile müsbet ve ilmî neticelere varmak dururken, hiç de yeri olmıyan bir mesuliyet münakaşasıyla hâdise iğlâk edilmiştir.

kütlevinin Devletler umumî hukukuna göre **karşılıklı yer değiştirme mecburiyetleridir**. Devletler umumî hukukunda **arazi ile beraber ona bağlı halkın** mukadderatında yani devletin her iki unsurunda birden vukua gelen değişiklikler tabii ve sık görülen hâdiselerdir.

Araziden müstakil olarak yalnız halkın mukadderatını alâ kadar eden bir tahavvül daha ziyade yeniliği dolayısıyla pek iyi karşılanmamıştır. Hattâ hiç bir devletin kendi tebaasını **yabancı** devlete iade edemeyeceği yahut devletlerin yekdiğerine karşı fertlerin esas haklarına aykırı taahhütlere girişemeyecekleri gibi burada yeri olmıyan bazı mülâhazalarla **tarafların salâhiyetleri bile** münakaşa edilmek istenmiştir. Halbuki fertler Hukuku Düvelin süjesi olarak kabul edilmediklerine ve her ne kadar şayanı temenni ise de henüz esas haklar, devletler umumî hukukunun garantisine nail olmadıklarına göre, devletlerin zatî mahiyet ve gayelerile muayyen olan hayatî münasebetlerini istedikleri gibi tanzim etmelerine mani olacak **hiç bir hukukî prensip yoktur**.

Ahlâkî mülâhazalarda hukukî ıztırar karşısında kıymetlerini kaybetmeğe mahkûmdurlar. Lozanın akdi günlerinde iki memleket arasında normal münasebetlerin teessüsünü güçleştiren bütün vaziyetlerin katî surette tasfiyesi, siyasî bir zaruretti. Mübadele mukavelesi bu zarurettten doğdu. Nansen'in mahallinde yaptığı tetkiklerle yegâne çıkar yol diye teklif ve tavsiye ettiği bu hal tarzı, cezrî bir karar olması bakımından hislere mülâyim gelmediyse de kabulünde tereddüt edilmedi. Bu kabule müessir olan **reel siyasî görüşün** isabetini zaman ve hâdiseler teyit etmekte geçikmedi. Her iki taraf hüsnü niyete dayanan kiyasetli tedbirlerle mecburî muhaceretin zararlarını azaltmağa, yerlerini değiştirenlerin rekonstruksiyonunu kolaylaştırmağa muvaffak oldular. Bu suretle bir yandan iki devlet arasında yıllarca yanlış telâkkilerin beslediği siyasî ve hissî ihtilâf mevzuu ortadan kalktı. Diğer yandan halk kütlevinin daha sıkı bağlarla merbut buldukları camiaya katılmaları ile büsbütün homojenleşen (mütecanis bir hale giren) millî varlıklar arasında sıkı ve samimî bir dostluk atmosferi vücut buldu. Bu atmosferin yaratılmasında uzun yıllar aynı topraklarda yaşayanların ve bu itibarla karşılıklı iki millet

psikolojisindeki iştirak noktalarını iyi bilenlerin büyük hisseleri bulunduğuna şüphe etmek istemem.

Bana göre bugün iki memleket arasında «hudutları ve orduları bir» sayan sıkı ve çözülmeyen dostluğun ilk temel taşlarından biri, şu beğenilmeyen mübadele mukavelesidir. Zannederim ki Lord Görzon'un ruhu, hatasını dünyada tashih fırsatına erişemediğinden dolayı muztarıptır: Mübadele mukavelesi hakkında «dünya bu kararı gelecek yüz senede çok ağır bir şekilde ödeyecektir» demişti. Daha on beş sene geçti. Bütün insanlık en müzmin ve ihtilâflı meseleleri kökünden hal ve tasfiye ederek **Türk — Yunan dostluğunda dünya sulhünün en esaslı desteğini** yaratan bu ve bu türlü kararlara şimdiden müteşekkir ve hayrandır.

III — Artık Lozanın **en büyük hususiyeti** olan ruh ve mâna yeniliğini teşrihe sıra gelmiş bulunuyor. Bu yenilik, Lozanın **insanlık hayatında hakikî bir dönüm** noktası olmasında tecelli eder. Lozan yalnız büyük harbi bitirmekle kalmadı, koskoca bir felâket ve musibet devrini de kapadı. İdraksiz bir taassubun asırlarca körüklediği yangınlar, **iki kültür ve zihniyet arasındaki** boğuşmalar Lozanda doğan ve devletler birliğine karışan yeni Türkiye ile ebediyyen sona ermiş bulunuyor. Bu bakımdan muahedenin başlangıcında «1914 senesindenberi şarkın sükûnünü ihlâl eden hali harbe kat'î surette hâtime vermek.. ilâh..» ibaresini eksik Lozan'ın hakikî ruhuna aykırı, şahsî duyguma yabancı bulurum. Çünkü Lozan 1914 tenberi şarkın sükûnunu bozan harbi değil, asırların bitmez, tükenmez mücadelelerini tasfiye ederek şark ve garbi birleştirmiş, iki kıtada tek kültür yaratmıştır.

Lozanın **bu geniş ruh ve mânayî** kazanabilmesi için yeni bir milletin yaratılması, daha doğrusu Türklüğün asıl hüviyetini kazanması gerekti. Türk ruhu, kandan ve alevden bir ıstırap atmosferi içinde — tıpkı büyük örsler altında dövülen demir gibi — çelikleşti ve olgunlaştı. **Türklük, kendi soyundan olan eşsiz dehânın ışıklandığı yoldan kendine döndü, bütün medeniyetlere kaynaklık eden öz ve asil hüviyetini buldu. Lozanda dünya karşısına çıkan işte bu yeni ve tertemiz hüviyettir. Türk mu**

rahhas heyeti bu hüviyet namına Lozanda hakkı, kültürü, medeniyeti müdafaa etti ve zafere ulaştırdı. Büyük hukukçu Lapradelle ne güzel söylüyor : Hakkı bulan ve koruyan aynı zamanda medeniyeti bulmuş ve korumuş demektir(10). **Lozan, Ankara mührakında toplanan Türk millî iradesinin istediği ve çizdiği hak çerçevesine beynelmilel bir kıymet ve meriyet kazandırmakla insanlığa yeni bir ufuk açmış, medeniyete de hizmet etmiş oldu.**

Bu yüksek ve insanî davaya hak kazandırmak için kılıcın zaferi kâfi gelmedi. **21/11/922** de başlayıp oldukça tehlikeli ve uzun bir kesilmeden sonra 24 Temmuz 1923 te nihayete eren müzakereler safahatında çetin bir irade ve zekâ mücadelesi de geçirmek gerekti. Bu mücadelede Türk murahhas heyetinin üzerinde engin bir hassasiyetle durduğu, ısrar ve kabul ettirdiği nokta; Türkiyenin diğer devletlerle tam **bir hak müsavatına** malik bir taraf olduğu esasında toplanıyordu.

Bu münasebetle, Türk murahhas heyetinin hak müsavatı hususundaki sonsuz hassasiyetini hakkiyle illüstre eden iki vakıayı zikretmek isterim. Bunlardan birini 26 Temmuz 1933 tarihli «Deutsche Allgemeine Zeitung» anlatıyor.

Lozanın onuncu yıl dönümü vesilesile mezkûr tarihte bir başmakale neşretmiş olan bu Alman gazetesi, yazısında Lozanın yalnız Türkiye için değil, bütün şark milletleri için hakikî bir dönüm noktası olduğunu, çünkü bu muahedenin bir milletin kurtulması için hakikî şefini bulması ve sağlam bir iradeye malik olması kâfi geleceğini herkese gösterdiğini belirttikten sonra Lozandaki çetin mücadeleyi hikâye ediyor. Muharirr, Türk murahhas heyetinin ilk defa toplanma salonuna girince kendilerine ihzar edilen yerin, gerek tefrişat gerek vaziyet itibarile diğerlerinden farklı olduğunu görür görmez, heyet reisi İsmet İnönünün «salonun tertibatı daha tamam olmamış, ikmal edilince geliriz» diyerek derhal içtimayı terkettiğini kaydediyor. İhmal gösterenlerin telâşlı ihtimamile ayrılık bertaraf edildikten ve keyfiyet

[10] Lapradelle'in Lâhey Divanı Adaleti statüsününün 38 inci maddesini müzakere ederken söylediği bir söz.. Bu müzakereler için Sopiropoulos'un, «Devletler umumî hukukunda umumî prensipler, 1928 Kiel» adlı eserinin 30 ve sonraki sahifelerine bakılabilir.

heyetimize temin edildikten sonardır ki murahhaslarımız içtimaa iştirak etmişlerdir.

Alman muharriri, o zamanki galip psikolojileri karşısında Türk murahhas heyeti reisinin çok teferruata giden bu dikkat ve itinasının tamamen yerinde olduğu noktasında ısrar ediyor. Başka bir yerde tekidine rastgelmediğim için bu hâdisenin sıhhatini katiyetle tayin edecek vaziyette değilim. Ancak ikinci bir vaka, o zamanki murahhas heyetimiz reisinin bu husustaki engin hassasiyetinin delilidir. Konferansı açan İsviçre devlet reisi Hab'a teşekkür mahiyetinde olmak üzere Görzonun da bir nutuk söyleyeceğini haber alan İsmet İnönü de muhakkak bir nutuk söylemeğe karar veriyor. Bu kararını muhtelif taraflardan vaki olan vazgeçirme teşebbüslerine rağmen hemen Lord Görzonu müteakip kürsüye çıkmak suretile tatbik sahasına koyuyor. Onun nutkunu müteakip reis, Müsyö Venizelosun söz almasına mahal vermeden celseyi kapıyor (11).

Bu kadar hassasiyet ve hararetle müdafaa edilen Türk müsavat tezile haklı dileklerimiz Lozanda zafere ulaşmasıdır ki Lloyd Georg'a «Lozan İngilterenin bu vakte kadar aktettiği muahedelerin en alçaltıcısı» dır dedirtmiştir. O vakte kadar hasımlarına hep kendi dileklerini dikte eden bu **hodbin** diplomatın, Lozana karşı şu **yersiz tarizini**, Türk gücü karşısında mevkiini ve şerefini terketme mecburiyetinden doğan inkisarına bağışlarız.

Hakikatte Lozan büyük harpten sonra ahlâkî ve hukukî esaslara riayetle müsavi taraflar arasında anlaşma suretile vücuda getirilen **ilk muahede** olmak şerefini taşıyor. Bunun içindir ki harp sonu teşebbüslerinden **yalnız Lozanın tesis ettiği nizam**, sulhün, sükûnun, inkişaf ve terakkinin teminatına maliktir. Böylece Türk iradesinin müdahalesile beynelmilel münasebatın ilk makul ve hukukî çerçevesini çizmiş olan Lozan, **bu vasfiyle ebedîdir de..** Versaydan, Sen Jermenden bugüne ne kaldığını araştırmak bize düşmez. Fakat Lozanın dün gibi bugün de dimdik ayakta durduğunu göğsümüzü gere gere söylemek hakkımızdır.

[11] Bu hâdisenin tafsilâtı «Lozan konferansının açılışı» bahsinde Prof. Cemil Bilsel tarafından verilmektedir (Lozan, ikinci cilt, s. 13).

Yalnız bütün bu vasıflar Lozanın milletimizin hayatında da-
imî ve nihaî bir kıymet olmasını icabettirmez. Elbette ki o, mil-
letimizin dış münasebetlerinin en son ve katî kadrosu sayılamaz.
Her hukukçu bilir ki milletler arasındaki münasebata tatbik edi-
lecek hukuk kaideleri anlaşmalar ve teamüllerle tükenmez. Bu
iki kaynak haricinde pozitivistlerin de, tabiî hukukçuların da
— ayrı ayrı esaslara irca etmek istemelerine rağmen — kabu-
lünde müşterek oldukları bazı hukukî prensipler ve esaslar var-
dır. Bu esaslar ve prensipler müsbet ve mevzu hukuku tamamlı-
yan, onun eksiklerini dolduran ve yerine göre de tekâmülüne
müessir olan yüksek maksimlerdir. Devletlerarası münasebat sa-
hasında, beynelmilel ahlâkın esasını teşkil eden tabiî adalet aykırı
olmamak şartıyla, yeni inkişafı karşılayan yeni yeni anlaşmalar
yolu ve imkânı daima açık ve mevcuttur

Bu telâkki ve imkân, Lozana hâkim olan ruha da uygundur.
Netekim Lozandaki Boğazlar mukavelesini Montrö ile ıslah ettik.
Muahedenin akdi zamanındaki şartların bir taraf aleyhine hüsnü-
niyet kaidesine aykırı şekilde değişmesi halinde vaziyetin yeni-
den tetkik ve ıslahını âmir bulunan Hukuku Düvel prensipi bize
hak verirdi. Hatay millî davamızda Fransa ile akdettiğimiz 20
Teşrinievvel 1921 tarihli itilâfnamenin ruhuna uygun surette ye-
ni bir tanzimin mevzuu olarak takip ve intaç edildi.

Hatay için bu kadar emek çekmiş ve Ankara anlaşmasının
hükmünü yerine getirme hususunda bu kadar müşkülâta maruz
kalmış bulunmamız sebebiyle dileklerimizi genişleterek o mın-
tanın ilhakını da istiyebilir ve bu dliğeimizi kolayca yerine ge-
tirebilirdik. Bu hususta fırsatlar da zuhur etmedi değil ve elân da
mevcuttur. Buna rağmen Lozan muahedesinin 3 üncü maddesi-
nin birinci fıkrasındaki hükme bağlı ve bu hükmün çizdiği hudu-
da sadık kalmakta ısrar ediyoruz. Mücerret bu ısrar, Türk tezinde-
ki ahlâkî, hukukî asalet ve kanaatkârlığı göstermeğe kâfidir. Taah-
hüdüne bu derece sadakat gösteren bir milletin hakkını koruma
hususunda ölçüsüz hassasiyeti de elbette tabiî ve meşru görülmek
icabeder.

Arkadaşlarım

Millî varlığını en yüksek siyasî kıymet telâkki eden, mille-

tin şerefini her şeyden üstün tutan ve bu itibarla diğer milletlerin mevcudiyet ve şerefine de aynı hisle riayetkâr olan Türk milliyetçiliği, kendi haklarının müdafaasında her zaman gösterdiği hassasiyeti bundan sonra da en yüksek derecesile izhardan geri durmayacaktır. Bütün fertleri millî ve siyasî bir şuurla yekdiğerine kaynaşmış olan **Türklüğün «tabiiî adalet» i tayinde aslâ şaşmayan müşterek hukukî şuru** o günün şartlarına en uygun bir hak çerçevesi olarak Lozanı yarattı ve tanıdı. Hem millî, hem insanî olanı yaratmada, hem haklı, hem de millete yararlıyı bulmada mutlak bir isabete malik olan bu hukukî şuur, **millî birliğin olduğu** kadar, milletlerarası nizamın da teminatıdır.

Lozan, hak ve adalet esasına dayanan bir dünya sulhünün ilk temeltaşı olmuştu. Karşılıklı hak ve şerefe riayetden doğan milletlerarası müşterek emniyete, ilk çağır Lozanda açıldı. Yeni bir dünya nizamı kurmak için hakkı arayan insanlık doğru yolu ve kat'î vichesini ilk defa Lozanda buldu. **Adı Türk, Şefi Atatürk olan milletimiz, sonsuz inkişaf ve terakki yolunda dev adımlarile yürüyüp giderken, on beş yılın ardından Lozana işte bu mülâhazalarla bakıyor.**

Hukukçu gençlik, Türklüğün müsavi şartlar altında haklarını devletlere teslim ettirdiği bu beynelmilel vesikanın imza gününü kutluluyor. Hakkı bulma ve koruma vazifesini omuzlarına alanların bu kutlulamasında hiç bir gözden kaçmayacak geniş bir mâna saklıdır. Bu hareketiyle hukuk gençliği, Türklüğün haklarını her zaman, her ne pahasına olursa olsun müdafaa azmini de katiyetle ifade etmiş oluyor.

Her sene bugün milletin ve insanlığın haklarını koruma hususundaki iman ve kararımızı tazeliyoruz. Bu imanın yatağı, Türk milletinin ölçüsüz genişlikteki cömert ve faziletkâr hak ve insanlık duygusu, desteği ise Türk gençliğinin çelik iradesidir. Tarihi bilen, Türkü tanıyan, hakka tapan herkes, bu çelik iradedeki sonsuz kudrete güvenir. Feyzini millî duyguların öz ve temiz kaynağından alan bu kudrette Türkün büyük yarınını selâmlarım. Şef ve Türklük var olsun.

Dr. YAVUZ ABADAN